

ФІБУЛА З ВІЙМЧАСТИМИ ЕМАЛЯМИ З ВЕЛИКОЇ СНІТИНКИ

Фібули з хрещатим завершенням виступають етнографічною ознакою окремого племені у складі слов'ян київської культури. На межі III—IV ст. унаслідок зміни населення деякі прикраси потрапляють на черняхівські пам'ятки.

Під час дослідження у 1988—1989 рр. поселення черняхівської культури біля с. Велика Снітинка (пункт 2) у Фастівському р-ні Київської обл.¹ нам передали рідкісну бронзову фібулу², знайдену на лівому березі р. Снітка (притока Унави—Ірпеня—Дніпра), навпроти дослідженої ділянки поселення з майстернями по виготовленню гребенів з оленячого рогу. Місце знахідки — сусіднє ремісниче поселення Велика Снітинка 3 (рис. 1), що розташоване в західній частині села, на садибах на вул. Некрасова (куток «Сахалін»). Під час спорудження тут городнього паркану селяни натрапили на давню яму зі зкупченням оленячих рогів — склад сировинного матеріалу. На цій самій пам'ятці було знайдено залізний наконечник списа завдовжки до 40 см, що, на жаль, не зберігся. У закладеному нами розвідковому шурфі (40 м²) культурний шар сягав 1 м. Крім черняхівської кераміки виявлено напівкулясте ткацьке грузило, обрізки рогових виробів, шматок бронзового дроту, який призначався на заклепки для скріплення гребенів³.

Фібула з Великої Снітинки належить до кола речей з віймчастими емаллями (інакше «варварські емалі»), за типологією Г.Ф. Корзухіної, до типу ажурних трикутних фібул, підтип III.2 — із хрещатим кінцем⁴. Її розмір 135 × 57 мм (рис. 2). Виріб відлито з бронзи; в отворах на виступах широкого кінця збереглися залізні оксиди від осі втраченого пружинного апарату. Голка пружини пристьобувалась до масивного гачка з тильного боку. Чотири плоскі щитки мали на лицьовому боці гнізда, заповнені кольоровою емаллю: центральний трикутний щиток — із прозорого зеленого скла, два трикутні в широкій частині та ромбоподібні на кінцевому хресті — із глухого червоного скла. Вважається, що за сировину для емалей в подібних речах правили імпорتنі скляні намистини. Можливо, для емалевих вставок призначалися (або скоріше імітували їх) слабо заглиблені круглі гнізда на бокових променях хреста. Мають вигляд гнізд глибокі напівкруглі заглиблення в основах парних трикутників, але насправді тут мали бути наскрізні отвори подібно до екземпляру з Черняхова (рис. 3, 1), що добре видно на тильному боці виробу. Такі самі ливарні дефекти залишилися подекуди в інших ділянках наскрізних прорізів виробу.

Крім трикутних та деяких інших типів фібул до речей кола варварських емалей належать також підвіски, ланцюги, браслети, шпора та ін. Найпоширеніші вони були в Середньому Подніпров'ї (особливо на півдні Київщини) та в Прибалтиці і меншою мірою в північних частинах басейнів Дніпра та Волги⁵. У наш час установлено, що середньодніпровські знахідки пов'язані з ранньослов'янським населенням київської культури⁶. Емалі з'являються тут у II ст. н. е.; час побутування трикутних фібул обмежується серединою III — початком IV ст.⁷.

Для черняхівської культури речі кола варварських емалей не характерні. З розкопок досі відома лише пара Т-подібних (перекладчастих) фібул, поєднаних залізним ланцюжком (Компанійці, пох. 2)⁸. Проте цілу серію таких речей випадково було знайдено в різний час у районі відомих з часів В.В. Хвойки черняхівських пам'яток Черняхів та Ромашки. Це трикутні, підковоподібні та Т-подібні фібули, різні підвіски. Зокрема, з обох пунктів походять подібні до великоснітинської знахідки фібули підтипу III.2 — трикутні з хрещатим кінцем (Черняхів — 3 екз., Ромашки — 1 екз.); решту аналогічних речей було знайдено на поселенні київської культури Нові Безрадічі, поблизу с. Пекарі під Каневом, а також пару фібул у скарбі поблизу м. Борзна в Чернігівській обл.⁹ (рис. 3).

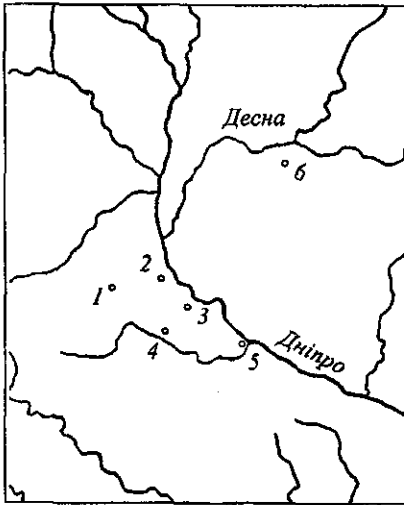

Рис. 1. Карта знахідок трикутних фібул підтипу III.2: 1 — Велика Снітинка; 2 — Нові Безрадичі; 3 — Черняхів; 4 — Ромашки; 5 — Пекарі; 6 — Борзна

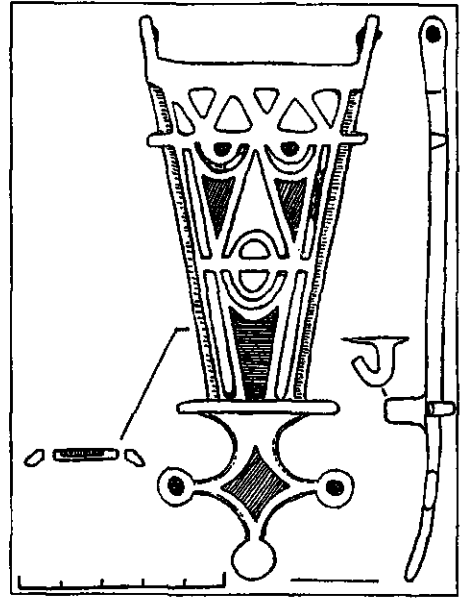

Рис. 2. Фібула з Великої Снітинки

Фібули підтипу III.2 можна поділити на два варіанти. Для першого (типологічно і, мабуть, хронологічно більш раннього) притаманний «простий» хрест на вузькому кінці та кільцеві елементи — на широкому (Черняхів, 13/3; Ромашки, Борзна) (рис. 3, 1—3). Для другого варіанта характерні «складний» хрест (хресто-подібне оформлення променів) на вузькому кінці та прорізний зигзаг — на широкому кінці (Черняхів, 13/1 та, імовірно, 13/2¹⁰, Нові Безрадичі, Пекарі) (рис. 3, 4—6). Екземпляр з Великої Снітинки належить до першого варіанта («простий» хрест та напівкільцеві елементи), але має вже ознаку другого (прорізний зигзаг).

Як відомо, у римську добу у багатьох народів Європи художньо оформлені фібули різних типів (як правило, пара однакових екземплярів) складали елемент парадного вбрання шляхетних жінок — представниць сімей родоплемінної верхівки. Деякі типи цих прикрас набувають характеру етнографічного визначника, притаманного певним народам, як, наприклад, двоштиткові фібули у готів та гепідів другої половини IV—VI ст.

Не можна не звернути увагу, що з дев'яти відомих нам фібул підтипу III.2 всі, крім пари з Борзни, сконцентровані у вузькому регіоні Київського Подніпров'я між Ірпенем та Россою (рис. 1). Ця територія майже збігається з межею поширення західних пам'яток Середньодніпровської групи київської культури, яких на правому березі Дніпра налічується зараз близько 40: Білгородка, Глеваха, Ходосівка, Нові Безрадичі, Хлепча, Мотовилівська Слобідка, Обухів 2, 3 та 7,

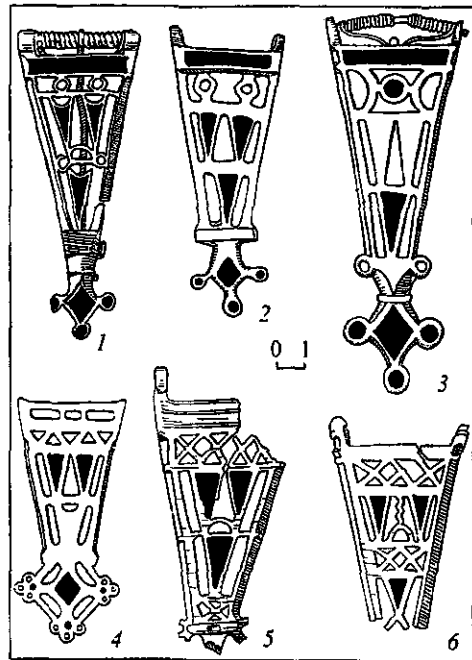

Рис. 3. Фібула підтипу III.2: 1—3 — перший варіант; 4—6 — другий варіант; 1 — Черняхів, 13/3; 2 — Ромашки; 3 — Борзна; 4 — Черняхів, 13/1; 5 — Нові Безрадичі; 6 — Черняхів, 13/2 (за: Корзухина Г.Ф. Предмети... — Табл. 1, 2; 5, 6, 7; 6, 3, 7)

Григорівка та ін. 11. На нашу думку, емалеві фібули з хрещатим завершенням виступають етнографічною ознакою місцевого населення, швидше за все, окремого племені у складі великого масиву споріднених племен (венедів-слов'ян?), що відповідало київській культурі. Самі прикраси належали жінкам з родовитих сімей — імовірно, із клану племінних володарів. Не виключено, що геометричний декор трикутних фібул разом з кольорами емалевих вставок несли певний геральдичний зміст на зразок сарматських родових тамг або, пізніше, тризубів київських князів. До парадного гарнітуру місцевих аристократок входили й інші емалеві прикраси, поширені в той час на Середньому Подніпров'ї, наприклад, підвіски-лунниці.

Населення північних та центральних регіонів черняхівської культури пов'язують переважно з германцями-готами, що мігрували з ареалу вельбарської культури (північно-східна Польща, Волинь)¹³. Появу в чужинському середовищі не притаманних йому речей навряд чи можна пояснити через мирні стосунки з місцевими мешканцями. Історія відносин черняхівських та київських племен пройшла кілька етапів¹³. Найраніші черняхівські пам'ятки з'являються на півдні Київського Подніпров'я, тобто на південно-західних кордонах київської культури, у другій треті — другій половині III ст. (Завадівка, Журавка, Ромашки, Рижівка). До східних сусідів починає надходити потік черняхівських ремісничих виробів та імпортованих з Причорномор'я. Проте близько рубежу III—IV ст. селища київської культури зникають із лісостепових районів Київського Подніпров'я під тиском черняхівської (тобто готської) експансії. На цій території виникають черняхівські поселення, інколи на місці київських пунктів (Глеваха, Обухів). Тоді ж на черняхівських пам'ятках з'являються вироби з емалями, треба гадати, нерідко разом із полоненими жінками. Частина київського населення знаходить притулок серед споріднених племен басейну Десни. Цим можна пояснити наявність фібул із хрещатим завершенням у Борзнянському скарбі.

Певним підтвердженням наших міркувань є подібне розміщення іншої групи речей з емалями. Ідеться про підвіску-лунницю з вельбарського могильника Дитиничі на Ровенщині, германська належність якого сумнівів не викликає¹⁴. Найближчі аналогії до цієї підвіски, тобто варіант лунниць з додатковими елементами на верхньому та нижньому краях корпусу, мають таку саму географію поширення, що й фібули з хрещатим завершенням: Черняхів, с. Хрещатик Черкаського р-ну, Черкаський р-н, Канівський р-н; с. Вишеньки в нижній течії Десни¹⁵.

Отже, розглянуті прикраси з емалями допомагають відновити один з епізодів гото-слов'янських відносин пізньоримського часу.

¹ Магомедов Б.В. Велика Снітинка 2 — поселення гребінників III—IV ст. н. е. // Стародавнє виробництво на території України. — К., 1992. — С. 94—116.

² Користуємося нагодою висловити за це щиру подяку краєзнавцю з Фастова пану О.Ф. Кирилюку.

³ Аналогічні знахідки походять із пункту 2: Магомедов Б.В. Зазн. праця. — Рис. 7, 13, 14, 24, 25; 13, 7.

⁴ Корзухина Г.Ф. Предметы убора с выемчатыми эмальями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье // САИ. — 1978. — Вып. Е1-43. — С. 24.

⁵ Корзухина Г.Ф. Указ. соч. — Карта.

⁶ Даниленко В.М. Пізньозарубінські пам'ятки київського типу // Археологія. — 1976. — Вип. 19. — С. 84—87; Гороховский Е.Л. Хронология украшений с выемчатой эмалью Среднего Поднепровья // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — Киев, 1982. — С. 125—139; Терпиловский Р.В., Абашина Н.С. Памятники киевской культуры (Свод археологических источников). — Киев, 1992. — С. 68—70.

⁷ Гороховский Е.Л. Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. Лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев, 1988. — С. 17—18.

⁸ Махно Є.В. Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні. — К., 1971. — Т. I. — Рис. 4.

⁹ Корзухина Г.Ф. Указ. соч. — С. 24, табл. 1, 1, 2; 5, 6, 7; 6, 2, 3, 7. Для позначення фібул з Черняхова ми користуємося нумерацією цього видання.

¹⁰ У фібули Черняхів 13/2 втрачений вузький кінець, проте вона дуже подібна до екземпляру з Нових Безрадиців.

¹¹ Терпиловский Р.В., Абашина Н.С. Указ соч. — С. 99—119.

¹² Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. — Lublin, 2001. — С. 15.

¹³ Магомедов Б. Указ. соч. — С. 126; Terpilovskij R., Magomedov B. Bevölkerung der östlichen Ukraine in der Römerzeit. Über die Kontakten der Cernjachov- und Kiever Kultur // Eurasia Antiqua (у друку).

¹⁴ Смішко М.Ю., Свєтиніков І.К. Могильник III—IV ст. н. е. у с. Дитиничі Ровенської області // МДАПВ. — 1961. — Вип. 3. — Рис. 4, 10.

¹⁵ Корзухина Г.Ф. Указ. соч. — Табл. 8, 7; 9, 1, 3, 4; 13, 2; 23, 3.

Одержано 25.09.2002

Б.В. Магомедов

ФИБУЛА С ВЫЕМЧАТЫМИ ЭМАЛЯМИ ИЗ ВЕЛИКОЙ СЧЕТИНКИ

Ажурная треугольная фибула с крестчатым завершением (подтип III.2 по Г.Ф. Корзухиной, середина III — начало IV в.) обнаружена на поселении черняховской культуры. Судя по узкой локализации таких находок, они были этнографическим украшением знатных женщин отдельного племени (венедов-славян?), входившего в Среднеднепровскую группу киевской культуры. На рубеже III и IV вв. такие поселения исчезают под давлением черняховской (т. е. готской) экспансии. Этим же временем же на черняховских памятниках датируются отдельные изделия с эмальями, иногда вместе с останками их владельцев. Часть киевского населения находит пристанище среди родственных племен бассейна Десны. Этим объясняется наличие рассмотренных фибул в Борзнянском кладе.

B. V. Magomedov

THE FIBULA WITH EMARGINATE ENAMEL FROM THE VELYKA SNYTINKA

Open-worked three-cornered fibula with cross-shaped end (subtype III. 2 by G.F. Korzukhina, the middle of the 3rd – the beginning of 4th century AD) is found on the site of Chernyakhov culture. Judging by the narrow localization of the such finds, they were an ethnographical adornment, which the noble women of separate tribe (venedi - the Slav) had. The tribe was a part of the Middle Dnieper cluster of Kyiv culture. About the turn of the 3rd century the settlements of this population vanished under the pressure of Chernyakhov culture (that is Gothic) expansion. Separate wares with enamel dates to the same time on the sites of Chernyakhov culture, sometimes with remains of their holders. A part of population of Kyiv culture found a haven among the kindred tribes of Desna river basin. This fact explains the fibulas under review being in the Borsnyanskiy treasure trove.